

EVROPA DÁSTÚRINDEGI SIMFONIALÍQ ORKESTR: ÍTALIYA, FRANCIYA HÁM ROSSIYA JOLLARÍ

*Ózbekstan mámleketlik konservatoriyası Nókis filialı “Muzıkatanıw”
qánigeligi 3-kurs studenti **Dauletbaeva Gúlxumar***

Annotaciya: *Maqalada Italiya, Franciya hám Rossiyada hár qıylı tariyxıy dáwirlerde simfoniya lıq orkestrdıń payda bolıwı hám rawajlanıwı qarap shıǵıladı. Hár bir mámlekettegi orkestr ámeliyatınıń ózgeshelikleri, milliy muzika mektepleri hám mádeniy dástúrlerdıń orkestr quramı hám sesleniwindegi tásiiri talqılanadı. Jumıs simfoniya lıq orkestrdıń barokko dáwirinen baslap házirgi kúnge shekemgi rawajlanıwınıń tiykarǵı basqışların járiyalap, Evropa orkestr dástúrlerindegi uqsaslıqlar hám ayırmashılıqlardı ashıp beredi.*

Gilt sózler: *simfoniya lıq orkestr, muzika tariyxı, Italiya, Franciya, Rossiya, orkestr ámeliyatı, milliy mektepler, muzika lıq dáwirler, barokko, klassicizm, romantizm, zamanagóylik.*

Аннотация: *В статье рассматривается становление и развитие симфонического оркестра в Италии, Франции и России в разные исторические эпохи. Анализируются особенности оркестровой практики в каждой стране, влияние национальных музыкальных школ и культурных традиций на формирование состава и звучания оркестра. Работа освещает ключевые этапы эволюции симфонического оркестра от барокко до современности, выявляя сходства и различия в европейских оркестровых традициях.*

Ключевые слова: *симфонический оркестр, история музыки, Италия, Франция, Россия, оркестровая практика, национальные школы, музыкальные эпохи, барокко, классицизм, романтизм, современность.*

Abstract: *The article explores the development of the symphony orchestra in Italy, France, and Russia across different historical periods. It analyzes the specific features of orchestral practices in each country, as well as the influence of national music schools and cultural traditions on orchestral composition and sound. The study*

highlights the key stages in the evolution of the symphony orchestra from the Baroque era to the modern day, identifying both similarities and differences in European orchestral traditions.

Keywords: *symphony orchestra, music history, Italy, France, Russia, orchestral practice, national schools, musical eras, Baroque, Classicism, Romanticism, contemporary music*

"Orkestr" sózi oğan soǵı ásirlerde salınǵan túsinikten ádewir eski. Áyyemgi Greciyada "orxeo" feyili "oynayman" degen mánisti bildirgen, al grekler orxestra dep yarım dóńgelek teatr maydanshasın ataǵan, onda hár bir tragediya hám komediyanıń zárúrli qatnasıwshısı bolǵan xor óz partiyaların ritmli háreketler menen aytqan. Jıllar ótti, ullı antik mádeniyat joq boldı, biraq sóz jasawın dawam etti. Onlap ásirler ótkennen keyin Evropada orkestr dep teatrda sazendeler jaylasqan bólmege, al keyinirek saz ásbapları ansambli hám olarda atqarıwshılardıń ózine ayılı basladı.

Simfoniyalıq orkestr salıstırmalı túrde jas - ol ele tórt júz jasqa da tolmaǵan - bul muzıkalıq mádeniyattıń onlap ásirlik ómiri menen salıstırǵanda júdá az waqıt.

Hár túrli muzıkalıq ásbaplarda birgelikte shertiw barlıq dáwirlerde keń tarqalǵan. Áyyemgi zamanlardan baslap ádebiyat hám súwretlew óneri, tariyxıy jazba hám estelikler bizge ertedegi muzıka ansamblleri haqqında kóplegen qızıqlı maǵlıwmatlardı saqlap qalǵan. Ertedegi muzıkalıq ansambller geyde júdá úlken kólemge iye bolǵan, al geyde kishkene bolǵan. Áyyemgi Mısırdaǵı saray ansambllerine qosıqshılar, sazendeler, ayırım jaǵdaylarda oyınshılar da kirgen. Geyde olarda 500 ge shekem qatnasıwshı bolǵan.

Grekshе jazǵan ataqlı evrey tariyxshısı Iosif Flaviy "Iudey áyyemgiligi" shıǵarmasında biziń eramızǵa shekemgi I ásirdegi Palestinanıń saltanatlı diniy bayramlarınan biri haqqında aytıp bergen. Onıń aytıwınsha, onda 200 mın qosıqshı, 200 mın karnayshı, 40 mın arfashı hám 40 mın sistrshı (sistr - áyyemgi Jer Orta teńizi ásbabı, shıqıldawıq túrine kiredi) qatnasqan. Biraq, álbette, barlıq ansambllerde de bunday úlken sanlar bolmaǵan. Grek tariyxshısı Polibiy biziń eramızǵa shekemgi III ásirde Rimge óz ónerin kórsetiw ushın kelgen 13 grek fleytashısı menen bolǵan

kúlkili waqıyanı súwretlegen. Bunday muzıka atqarıwǵa tájiriyesiz rimliler tez arada zerigip, kewlin kóteriw ushın sıpayı muzıkantlardı óz-ara urısıwǵa májbúr etken.

Orta ásir miniatyuraları bizge sayaxatshı muzıkantlardıń kishi toparlarınıń súwretlerin jetkergen. Rennessans dáwirinde Florenciya hám Veneciyada saz ásbapları muzıkası bayramlarda hám kúndelikli turmısta, bay villalarda, baǵlarda hám qala kóshelerinde, kúndiz hám túnde hámme jerde jańlaǵan.

Biraq bul muzıka jámaátlerin haqıyqıy simfoniyalıq orkestrler dep ataw múmkin emes. Olardıń saz ásbapları muzıkasın atqarıwı, kóbinese, qollanbalı xarakterge iye bolǵan: onıń astında oynaǵan, sap tartqan, jasırınǵan, ziyapat jasaǵan, urısqan, kewil kótergen. Bunday ansambller saz ásbaplar quramınıń turaqlılıǵı menen de, toparlarǵa anıq bóliniwi menen de ajralıp turmaǵan.

Orkestr házirgi mánisinde saz ásbapları muzıkası tek ǵana diniy máresimler hám kewilli ziyapatlardıń qatnasıwshısı bolmay qalǵanda, kompozitorlar saz ásbapları shıǵarmaların máresimge emes, al kópshilik aldında arnawlı atqarıwǵa arnap jaza baslaǵanda payda bolǵan. Bul dúnyalıq saz ásbapları muzıkasınıń payda bolıwı, jańa muzıka janrları opera, balet, oratoriya, keyinirek simfoniya, uvertyura, koncerttiń júzege keliwi menen baylanıslı. Orkestr tariyxın baslawımız múmkin bolǵan bunday shegara XVI ásir aqırı boldı.

XVI ásirde skripka jaratılmaǵanda, simfoniyalıq orkestrdiń táǵdiri basqasha bolǵan bolar edi. Orkestrde áyyemgi viola hám lyutnya ústemlik etip turǵan waqıtta, Italiya, Franciya hám Tiroldıń saz ásbap sheberleri jańa muzıkalıq ásbap dóretti. Onıń sulıw, shireli úni, sheberlik imkaniyatları sazendelerdiń dıqqatın tez tartıp aldı. Skripka orkestrge kirip, violanı aqırın-aqırın qısıp shıǵardı hám orkestrdiń keyingi stilin belgilep berdi. Al XIX ásirde demli saz ásbaplarınıń: valtorna hám trubalar, fleyta hám klarnetlerdiń jetilistiriliwi orkestrdiń rawajlanıwına sheshiwshi tásir kórsetti.

Dáslepki orkestrler XVII ásir basında Italiya operasında payda boldı. Demek, orkestrdiń watanı - Italiya. Orkestrdi dúziwshilerdiń biri opera janrınıń birinshi klassigi, ásbaplar tarawınıń ullı reformatorı Klaudio Monteverdi (1567-1643) edi. Onıń xızmeti sonnan ibarat boldı: ol basqa kompozitorlardan aldın orkestrdegi ayırım

ásbaplardıń hám olardıń birlespesiniń kórkemlik qásiyetlerin bahalay aldı. Ol sol waqıttıń ózinde-aq orkestrdiń barlıq ásbapların tarlı hám úpleme toparlarǵa, sonday-aq melodiyanı súyep hám basqarıp baratuǵın toparlarǵa bóliwge umtıldı hám bul bólinisti ámeliy túrde qollandı. Orkestrdiń kórkem imkaniyatlarına, onıń mánisine hám opera dramaturgiyasındaǵı áhmiyetli roline jańasha qatnası K.Monteverdidi orkestr tarawındaǵı ullı jańalıqshıǵa aylandırdı.

Orkestr reforması kompozitor tárepinen "Orfey" operasında (1607-jıl) ámelge asırıldı. Operaǵa kirgizilgen orkestr sol waqıt ushın júdá úlken (40 qa jaqın ásbap) hám quramı boyınsha hár túrli edi. Mánisi jaǵınan eń áhmiyetli bolǵan tarlı topar skripkalar (hár qıylı túr hám sazlı), úsh viola da gamba, eki kontrabas violadan ibarat edi. Tırnamalar eki bas lyutnya hám arfa menen súwretlengen edi. Klavishlilar - eki chembalo hám úsh organ. Aqırında úpleme ásbaplar bir kishkene fleyta, eki kornet (cink), bir joqarı truba klarino, úsh truba (surdinalar menen), tórt trombon menen berilgen edi. Ásbaplardıń tiykargı quramı usınday edi. K.Monteverdi birinshilerden bolıp opera orkestrine surdinali trubalardı kirgizdi.

Orkestrge áhmiyetli ózgerislerdi Neapol opera mektebiniń basshısı Alessandro Skarlatti (1660-1725) kirgizdi. Ol óziniń opera, kantata, oratoriya hám basqa vokal-ásbaplıq janrlarında barlıq ásbaplardıń kórkem imkaniyatların paydalanıw shegaraların ádewir keńeytti. Birinshilerden bolıp Skarlatti óz orkestri quramına bir jup tábiyiy valtorna kirgizdi.

Franciya. 70-jıllarda francuz milliy opera hám baletiniń dúziwshisi Jan Batist Lyulli (1632-1687) - muzikadaǵı klassicizmniń kórnekli wákili, ataqlı kompozitor, skripkashı, klavesinist boldı.

J.Lyulli francuz ásbaplı atqarıwshılıq óneriniń rawajlanıwına úlken tásir jasadı. Orkestrge basshılıq etiw tarawında ol teńi joq edi. Onıń opera orkestri sol waqıtlar ushın júdá úlken - 70 ten aslam adamnan quralǵan edi. J.Lyulli usılı "intonaciyanıń anıqlıǵı, orınlawdıń jumsaqlıǵı hám bir qalıplılığı, templerdiń júdá anıq ózgeriwi" menen xarakterlenedi. Sonıń menen birge, ritmniń tásirtiligi hám anıqlıǵı da atap ótilgen.

J.Lyulli orkestrdi úsh tiykargı toparǵa bóliwdi belgilep berdi: tarlı, aǵash demli hám mıs demli ásbaplar. Toparlar anıqlandı, biraq ele tolıq jetilistirilmegen edi.

Angliya. Angliya muzıka mádeniyatında eń jarqın hám áhmiyetli figura birinshi milliy opera "Didona hám Eney" (1680) avtorı Genri Pyorsell (1659-1695) boldı. G.Pyorsellge shekem hesh bir kompozitor opera orkestrine bunshelli kóp ǵárezsiz ásbaplıq epizodlardı tapsırmaǵan edi.

G.Pyorselldiń orkestrge qatnası ózgeshe edi: klavesin járdeminde qollap turılǵan tórt tarlı dawısqa fleytalar, goboylar, fagotlar hám trubalar qosılıwı múmkin edi. G.Pyorsellde de, K.Monteverdidegidey, áhmiyetli princip - orkestr fakturasın hár qıylı tembrler únlesiwi menen bayıtıw kórinedi.

Solay etip, XVII ásir Batis Evropa ellerinde orkestrdiń qalıplesiw dáwiri boldı. Úsh millettin ullı wákilleri - K.Monteverdi, J.Lyulli hám G.Pyorselldiń dóretiwshiligi usı processtın tiykargı baǵdarların ózinde jámledi, orkestrdiń keleshektegi rawajlanıw múmkinshiliklerin tayarladı hám ashıp berdi.

XVIII ásir burılıslar hám revolyuciyalar ásiri boldı. Jámiyetlik dúzim ózgerdi, onıń menen birge filosofiyalıq kózqaraslar, estetikalıq ideallar, kórkem óner formaları da ózgerdi. Orkestr tariyxında da burılıs baslandı. Ol tosattan júz bermedi, bir neshe on jıl dawamında jetilisti, sonlıqtan onıń anıq waqtın belgilew múmkin emes. 1759-jıl simvolikalıq bolıp esaplandı - bul jılı G.Gendel qaytı boldı hám Y.Gaydn Birinshi simfoniyanı dóretti.

Eń ullı kompozitorlar - polifonistler Y. Bax hám G. Gendel XVII ásir orkestr jazıw dástúrlerine sadıq qalıp, orkestr tariyxında principial jańa jollar ashpadı. Ullı polifonistler orkestri ózinen aldınǵı ustalardıń jetiskenliklerin jámledi: onda tarlı toparlardıń qalıplesiwi tamamlandı hám aǵash hám mıs toparlardıń baslaması payda boldı. Mocart ózleriniń dáslepki simfoniýalarınan baslap-aq general-bastan bas tarttı.

XVIII ásirdiń ekinshi yarımında kóplegen jańa jámáátler payda boldı, olardıń arasında dúnyaǵa belgili bolǵan birnesheleri bar: Drezdendegi "Patshalıq orkestri", Parijdegı "Ruwxıy koncertler" hám "Háwesker koncertleri", knyaz Estergazi úy orkestri (sońǵı eki orkestr ushın Gaydn jazǵan edi), Leypcigtegi "Gevandxauz" hám, aqırında, Mangeymdag belgili orkestr.

Rossiyada saray orkestri 1729-jılı rásmiy tastıyıqlandı, al Ekaterina II Batıstan qalıspaw ushın jáne ekewin: bal hám kamer muzıkası ushın dúzdi. XVIII ásir aqırında Rossiyada kóplegen krepostnoy orkestrler payda boldı. Bul jaǵınan, ásirese, graflar Sheremetevler hám knyazlar Dolgorukiylardıń úyleri belgili edi.

Orkestrlerdiń texnikası ádewir bayıdı. Dál XVIII ásirdiń ekinshi yarımında orkestr crescendo hám diminuendo effektleri ashıldı. Usı waqıtqa shekem muzıkantlar tek ses kúshiniń shetki reńlerinen: forte hám pianodan paydalanatuǵın edi. XVIII ásirdiń ortalarında italiyalı kompozitor hám dirijor Yomelli bul effektти qollanǵanda, tásir tań qalarlıq boldı: ses kúsheygende tınlawshılar demin tutup, tolqın sıyaqlı ornınan turıp, tek ses páseygende ǵana qaytadan kreslolarına otırdı. Y.Gaydn hám V.Mocart qabıl etken dástúrler usınday edi. Olar óz simfoniýaların jaza baslaǵan jıllarda simfoniyalıq muzıka dóretiw tájiriybesi júdá az edi.

XIX ásirdiń dáslepki on jıllıqları demli saz ásbaplarınıń ádewir jetilistiriliwi menen belgilendi. Myunxen kapellasınıń fleytashısı Teobald Bem fleytanı quramalı, biraq qolay klapanlı mexanizm menen támiyinlep, onı ájaiyıp túrde jetilistirdi. Endi fleytada barlıq tonlıqta jeńil shertiwge bolatugın boldı, onıń sesi taza hám tolıq shıǵatugın boldı. Bemniń bul oylap tabıwı tez arada goboy, klarnet, fagot hám olardıń túrlerine de qollanıldı. Biraz waqıt ótkennen soń, eski túrdegi saz ásbapları simfoniyalıq orkestrlerden joǵaldı.

XIX ásirdiń dáslepki on jıllıqlarında mıs demli ásbaplar túp-tiykarınan jetilistirildi: ventilli mexanizm jaratıldı. Tek birneshe on jıldan keyin jańa sistemaniń artıqmashılıǵı barlıq jerde bahalandı hám eski tábiy ásbaplar ventilli ásbaplar tárepinen tolıq qısıp shıǵarıldı.

Solay etip, ótken ásirdiń ekinshi yarımında dúnyanıń eń jaqsı orkestrleri tarlı, aǵash hám mıs demli ásbaplardıń tolıq toparlarına iye boldı. Kompozitorlar orkestr quramındaǵı kútilmegen jaǵdaylarga barǵan sayın siyrek dus keletuǵın boldı.

XIX ásir muzıkalıq bilimlendiriwdiń keń qulash jayıwı menen belgili boldı. Ol dúnyaǵa Milan, Praga, Vena, Varshava, London, Madrid, Berlin, Peterburg (1862), Moskva (1866), Nyu-York sıyaqlı onlaǵan konservatoriyalardı berdi. Muzıka institutları, uchilishcheler, mekteplerdiń sanı kóp edi. Pútkil Evropa muzıkanı

úyreniwge kiriskendey kórindi. Orkestrlerge bul waqıtqa shekem bolmaǵan texnikalıq qıyınshılıqlardı joqarı sheberlik penen jeńe alatuǵın muzıkantlardıń jas áwladı keldi. Nota basıp shıǵarıw hám notalardı keń tarqatıw da áhmiyetli orın iyeledi.

30-40-jıllar oy tereńligi hám formanıń názikligi organikalıq túrde birlesken dáwir boldı. M.I.Glinka (1804-1857) - rus klassikalıq muzikasınıń, sonıń menen birge rus orkestr mádeniyatınıń klassikalıq dáwiriniń tiykarın salıwshı edi. M.Glinka orkestr sesleniw tiykarın tarlı toparada dep esapladı. Ol demki saz ásbapların danalıq penen abaylap qollandı, sol dáwirdegi jetilispegen ásbaplardıń ájiz táreplerin shetlep ótip, hár biriniń qaytlanbaytuǵın koloritin ashıp berdi. M.Glinka rus simfonizminiń tiykarın salıp, kóp jaǵınan rus kompozitorlarınıń orkestr stilin de belgilep berdi.

50-70-jıllar R.Vagnerdiń orkestr sheberliginiń belgisi astında ótti. Onıń orkestriniń tásiiri júdá úlken edi. R.Vagner operalarında orkestrge qatnasıwshı adamlardı, abstrakt ideyalardı, tábiyat kúshlerin leytmotivler - opera syujetiniń rawajlanıwı barısında turaqlı qaytalanatuǵın qısqa motivler arqalı súwretlew tapsırıldı. Orkestr qaharmanlardıń sezimlerin, olardıń ıshqı-muhabbatın, azap-aqıretlerin sáwlelendiriwge tırıstı.

Orkestrge júklengen jańa wazıypalar jazıwdıń jańa usılların talap etti. Vagner orkestrdi san jaǵınan kóbeyitti. Ol aǵash demli ásbaplardı úsh ese kóbeygen quramın normaǵa aynaldırdı. Mıs toparı - quramı kóbeytilgen hám jańa tembrler – valturna, trubalar, bas trubaları menen bayıtılǵan. Vagner orkestri óziniń úlkenligi hám sesleniwiniń saltanatlılıǵı boyınsha ózine shekem bolǵan barlıq orkestrlerden asıp ketti. Onıń operalarındaǵı júdá úlken texnikalıq qıyınshılıqlar orkestr dirijyorları hám artistlerinen qosımsha miynet talap etti. Solay etip, Vagner orkestri muzıkantlardıń pútkil bir áwladın tárbiyaladı.

XIX ásirdiń ekinshi yarımında milliy muzıka mektepleri gúllendi: francuz – J.Bize, S.Frank, L.Delib; italyan – D.Verdi, D.Puchchini; rus – M.Balakirev, A.Borodin, N.Rimskiy-Korsakov, P.Chaykovskiy.

XIX ásir aqırında P.Chaykovskiy dóretiwshiligi R.Vagnerdiń tásiiri sıyaqlı joqarı edi. Biraq kórkemlik umtılsıları boyınsha bir-birine usamaytuǵın eki

kompozitordı tabıw qıyın. P.Chaykovskiy R.Vagner sıyaqlı quramların kóbeytiw, orkestr palitrasına jańadan-jańa, hesh qashan esitilmegen tembrlerdi kirgiziw, jańa reńler izlew arqalı orkestr boyawların ózgertiw jolınan barmadı. Ol orkestrdiń hár bir dawısınıń taza tembrlerine, ózgeshelgine tolıq isendi. M.Glinkadan miyras bolıp ótken kolorittiń bul ózgesheligi P.Chaykovskiy tárepinen joqarı kámillik dárejesine jetkizildi. P.Chaykovskiy orkestrine júreken shıǵıp sóylew tán, ol tıńlawshını tek ǵana emocionalıq tásir kúshi menen emes, al kompozitor niyetlerin ámelge asırıwdaǵı salmaqlılıǵı menen de tartadı.

M.Glinkanıń orkestr dástúrlerin N.Rimskiy-Korsakov dawam ettirdi. Onıń jolında simfoniyalıq orkestr kórnekli usta hám sharshamaytuǵın izleniwshi taptı. N.Rimskiy-Korsakovtıń ásbaplastırıw tarawındaǵı kóp jıllıq kompozitorlıq hám pedagogikalıq tájiriybesiniń jemisi onıń belgili "Orkestrlew tiykarları" miynetinde kórindi. N.Rimskiy-Korsakov orkestr ustaları pleyadasın tárbiyalap shıǵardı. Olardıń arasında A.Lyadov, S.Prokofev, I.Stravinskiy bar.

Solay etip, XIX ásir aqırında, R.Vagner, P.Chaykovskiy hám N.Rimskiy-Korsakovlardıń jumısı dawam etip atırǵan dáwirde simfoniyalıq orkestrdiń úlken quramı birotala dúzildi. Durıs, XIX ásirde onnan eki baǵdar boyınsha: quramnıń jáne de artıwı tárepine, yamasa onıń kemeyiwi tárepine, XVIII ásir orkestriniń kamerlılıǵına qaytıw tárepine qaray júz bergen kóplegen shetke shıǵıwlar boldı. Jańa tembrlerdi izlew jumısları dawam etpekte. XX ásirde bas fleyta, kishi hám bas goboy, kontrabas klarnet, elektr ásbapları oylap tabıldı. Biziń ásirimiz dúnyaǵa bir topar jańa birinshi dárejeli orkestrlerdi berdi. Angliyada 1904-jili London simfoniyalıq orkestri, 1932-jili London filarmoniyası orkestri payda boldı.

PAYDALANILǴAN ÁDEBIYATLAR:

1. Gúlmariyam K. et al. MÁDENIYAT TARAWINIń RAWAJLANIINDA BALALAR MUZIKA MEKTEBINIń TUTQAN ORNI //ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ. – 2024. – Т. 47. – №. 5. – С. 96-101.
2. Gúlxumar D., Gúlmariyam K. BAQSISHILIQ ÓNERINIń RAWAJLANIWI HÁM DÁSLEPKI BAQSISHILIQ MEKTEPLERI. – 2024.

3. Gulmaryam K., Ğaziynexan D. SHOMANAY RAYONI JUMABAY JIRAW BAZAROV ATINDAĖI 13-SANLI BALALAR MUZIKA HÁM KÓRKEM ÓNER MEKTEBI //ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ. – 2024. – Т. 47. – №. 6. – С. 75-78.
4. Niyazbaeva A., Kamalova G. ÓZBEKISTON XALQ BAXSHISI QALLIEV TEÑELBAY GENJEBAEVICH IJODI //Общественные науки в современном мире: теоретические и практические исследования. – 2023. – Т. 2. – №. 7. – С. 22-24.
5. Gulxumar D., Gulmaryam K. BASHEROV DYNASTY //World scientific research journal. – 2023. – Т. 22. – №. 2. – С. 26-31.
6. Dauletyarova G., Kamalova G. A LOOK AT THE WORK OF TEACHER POLATBAY QURBANAZAROV //Modern Science and Research. – 2024. – Т. 3. – №. 1. – С. 283-288.
7. Segizbaeva G., Kamalova G. J. CHARSEMOVTIÑ DÓRETIWSHILIGINDE SAHNA HÁM KINO MUZIKASI //Modern Science and Research. – 2024. – Т. 3. – №. 1. – С. 289-294.
8. Gúlmaryam K. et al. MÁDENIYAT TARAWINIÑ RAWAJLANIINDA BALALAR MUZIKA MEKTEBINIÑ TUTQAN ORNI //ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ. – 2024. – Т. 47. – №. 5. – С. 96-101.